

Amasya'dan Derlenen Efsanelerdeki Şekil Değişirme Motifine Mitolojik Bir Yaklaşım

A Mythological Approach to Shape-Shifting Motifs in Legends Collected from Amasya

Dr. Öğr. Üyesi Türkan ÇELİK

Karabük Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi,
Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Türk Halk Edebiyatı Ana Bilim Dalı
turkancelik@karabuk.edu.tr

ORCID ID: 0000-0002-8220-6509.

e-ISSN: 2667-4173

UHAD, 2026, 9/1, 130-142.

Araştırma Makalesi/ Research Article

doi 10.61729/uhad.1906697

Geliş Tarihi / Date Received: 10.03.2026

Kabul Tarihi / Date Accepted: 29.04.2026

Yayın Tarihi / Date Published: 31.05.2026

Atf/ Citation: ÇELİK, Türkan (2026). "Amasya'dan Derlenen Efsanelerdeki Şekil Değişirme Motifine Mitolojik Bir Yaklaşım", *UHAD/Uluslararası Halkbilimi Araştırmaları Dergisi*, S. 9/1, s. 130-142.

Öz

Sosyal hafızayı canlı tutan, kültürü muhafaza edip geleceğe nakleden folklor ürünlerinden biri olan efsane; mitik dönemin bugüne açılan kapısıdır. Pek çok efsane, içinde mitolojik izler barındırır. Bu izleri bünyesinde taşıyarak bugüne ulaştıran unsur ise türün en küçük yapı birimi olan motiftir. Çalışmanın amacı, Amasya'dan derlenen efsanelerin şekil değişirme motifi çerçevesinde değerlendirilmesi ve bu motifi içerdiği tespit edilen metinlerin mitolojik kökenlerinin incelenmesidir. Osmanlı Devleti döneminde pek çok şehzade yetiştirdiği için "şehzadeler şehri" olarak nam kazanan, nesilden nesle aktarılan efsaneleriyle de tanınan Amasya ilinde tarafımızca gerçekleştirilen alan araştırmasında yönlendirilmiş ve yönlendirilmemiş görüşme ile pasif katılımcı gözlem yöntemleri kullanılarak halkın belleğinde ve sözlü kültürde yaşamakta olan yirmi sekiz efsane metni derlenmiş, tespit edilen metinlerin sonraki kuşaklara iletilebilmesi amacıyla bulgular deşifre edilerek yazıya geçirilmiştir. Derlenen efsanelerin dördünde şekil değişirme motifi yer almaktadır. Efsanelerden şekil değişirme motifine rastlananların adları: "Akbilek Hazretleri", "Dede Korkut'un Bedduası", "Güzelce Kız/Aynalı Mağara" ve "Yusufçuk Kuşu"dur. Çalışmanın örneklemini oluşturan bu efsaneler, Türk mitolojisi ile ilgili yapılan araştırmalar ve elde edilen veriler doğrultusunda incelenmiş; dört metinde de mitolojik unsurlara rastlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Efsane, Amasya, Şekil değişirme, Motif, Türk mitolojisi.

Abstract

Legends, one of the folklore products that keep social memory alive, preserve culture, and transmit it to the future, are the gateway from the mythical era to the present day. Many legends contain mythological traces. The element that carries these traces into the present day is the motif, the smallest structural unit of the genre. The aim of this study is to evaluate legends collected from Amasya within the framework of the shape-shifting motif and to examine the mythological origins of texts found to contain this motif. Amasya, known as the "city of princes" for

Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmalarını Creative Commons Atf-Gayriticari 4.0 Uluslararası Lisansı (CC BY-NC 4.0) altında açık erişim olarak yayımlanmaktadır.

raising many princes during the Ottoman Empire and recognized for its legends passed down from generation to generation, was the subject of our field research. Using guided and unguided interviews and passive participant observation methods, we collected twenty-eight legend texts that continue to live in the memory of the people and in oral culture. And the findings were transcribed in order to ensure that the identified texts could be passed on to future generations. Four of the collected legends featured the motif of shape-shifting. The legends comprising the sample of the study that contained the motif of shape-shifting, namely “Akbilek Hazretleri”, “Dede Korkut's Curse”, “Güzelce Kız/Aynalı Mağara”, and “Yusufçuk Kuşu”, were examined in this regard; mythological elements were found in all four texts.

Keywords: Legend, Amasya, Shape-shifting, Motif, Turkish mythology.

Extended Summary

Legends are narratives that transmit mythological elements from the past to the present. The element that carries mythological traces to the present day is the motif, the smallest structural unit of the genre. The aim of this study is to evaluate the legends collected from Amasya within the framework of the motif of metamorphosis, to make observations about the origin, thematic characteristics and functions of the motif, and to examine the texts identified as containing the motif of metamorphosis in terms of their mythological origins in light of the data obtained.

Legends can be found in different regions of Anatolia; one such region is Amasya, which is also known for its legends passed down from mouth to mouth. In the field research conducted in the province of Amasya, twenty-eight legend texts that continue to live on in the memory of the people and in oral culture were compiled using guided and unguided interviews and passive participant observation methods. The findings were deciphered and transcribed in order to ensure that the identified texts could be passed on to future generations. During the data analysis phase, the statements of the informants were taken as the basis for naming the legends. For legends that the informants did not name, the main theme and dominant motif were taken into account.

In the arrangement of folk narratives, the concept of motif, which plays an important role in thematic unity and intellectual consistency and can be considered the smallest structural element of the text, was examined in our sample. In four of the collected legends, the motif of shape-shifting was encountered. The legends comprising the sample of our study that contain the shape-shifting motif, namely ‘Akbilek Hazretleri’, ‘Dede Korkut's Curse’, ‘Güzelce Kız/Aynalı Mağara’ and ‘Yusufçuk Kuşu’, were examined in this regard. The shape-shifting motifs encountered in these texts appear in the form of transformation into stone, bird, ash, and a luminous being. Mythological elements were found in all four texts.

In the legend titled ‘Dede Korkut's Curse,’ the most common shape-shifting motif encountered is ‘turning to stone.’ It has been determined that the source of the turning to stone motif in legends may be stone, rock, and mountain cults, which acquired Islamic characteristics over time. The second common shape-shifting motif in Turkish legends, ‘turning into a bird,’ is encountered in the text entitled ‘The Bird Yusufçuk.’ Our research has determined that the motif of ‘turning into a bird’ may be a reflection of the ancient Turkish belief in totemism. It has also been concluded that the motif may be based on animal cults or on shamans changing their appearance in ceremonies to send the spirits of the dead to the sky. It has been concluded that the girl's transformation into ashes in the legend of ‘Güzelce Kız/Aynalı Mağara’ is also a motif of shape-shifting. Although the motif of turning into ashes, which can be encountered in various folk literature works and is generally based on fire and hearth cults, is present in our example, there is insufficient argument in the text to link its use to cults. It has been determined that the change in the cave's name constitutes a transformation motif in its own right. It has been determined that in the legend of ‘Akbilek Hazretleri,’ the beginning of the wrists shining like the moon can also be accepted as a motif of change. It has been established that the change could take the form of the legendary hero transforming into a luminous saint or a luminous supernatural being, or the saint's wrist transforming into the moon or a bright object. It has been determined that the main character of the narrative, the saint named Akbilek, coincides with the guiding, saintly, wise ‘aksakal’ type of Turkish mythology due to his display of miracles and pointing people towards the right path. One of the elements of change in this text is also transformation into a saint.

In light of all the data, it has been determined that the motif of shape-shifting occupies an important place in Amasya legends and that this motif is based on ancient Turkish beliefs and Turkish mythology.

Giriş

Geçmişten bugüne dilden dile aktararak gelen efsaneler; antik çağlarla modern dönem arasında bir köprü gibidir. İnsanlık tarihinin her devrinden izler taşıyan bu köprü; halkın kültürünü, yaşamını, zihniyetini, bilinçaltını, hayal gücünü, mizah anlayışını, inanışlarını, ritüellerini ve ahlaki değerlerini günümüze ulaştırır. Efsanenin zengin içeriği dolayısıyla diğer anlatı türlerinden kolayca ayırt edilemeyeceğini vurgulayan Linda Degh efsaneyi; sanatsal olarak formüle edilmiş, küçük topluluklarda sözlü olarak ve yüz yüze aktarılan, geçmişte veya tarihsel süreç içinde kurulmuş geleneksel bir hikâye veya anlatı olarak tanımlar. Efsanelerin

esasen gerçek olmadığını; ancak anlatıcı ve dinleyiciler tarafından gerçek kabul edildiğini ileri sürer (2005: 345).

Çalışma sahası olarak Amasya yöresi belirlenmiştir. Şehzadeler ve evliyalar şehri olarak tanınan Amasya ili, Karadeniz Bölgesi'nin Orta Karadeniz Bölümünde yer alır. Dar bir vadide kurulmuş olan Amasya'nın topraklarının yüzde elli dördü dağlık alandır. İlin en önemli akarsuyu olan Yeşilirmak, il topraklarını güneybatıdan kuzeydoğuya doğru vadiler ve geniş boğazlar oluşturarak geçer. Borabay Gölü, Amasya'nın tek doğal gölüdür. Amasya'da genel olarak Karadeniz iklimi görülse de iç kesimde yer alması nedeniyle il, karasal iklim özelliklerine de açıktır. Tarihî dokusunu korumaya çalışan önemli şehirlerimizden olan Amasya'nın bilinen tarihi, M.Ö. 5500'lü yıllara kadar uzanmaktadır. Amasya'da bugüne dek Hititler, Frigler, Lidyalılar, Persler, Makedonya İmparatorluğu, Pontus Devleti, Romalılar, Bizans İmparatorluğu, Araplar, Danişmentliler, Anadolu Selçuklu İmparatorluğu, İlhanlılar, Eretna Devleti ve Osmanlı Devleti hâkimiyeti görülmüştür (Özdoğan, 2006: 1-5; Dağlı, 2012: 102-107; Balaban, 2014: 5-10).

Amasya ilinde gerçekleştirilen saha araştırması çerçevesinde yönlendirilmiş ve yönlendirilmemiş görüşme ile pasif katılımcı gözlem yöntemleri kullanılarak altı kaynak kişi ile görüşülmüş, toplam yirmi sekiz efsane derlenmiştir. İnceleme sonunda Amasya'da yaygın ve şehrin tarihi kadar kadim bir efsane anlatma geleneği olduğu tespit edilmiştir. Kaynak kişilerden alınan bilgilere göre Amasya'da efsanelerin icra yeri öteden beri köy odaları, panayır yerleri, düğün alanları, tarikat toplantılarının yapıldığı yerler, köy meydanları, tarlalar, bahçeler, okullar ve evler olmuştur (KK-2, KK-3). Bu bulgular, Amasya halkının açık veya kapalı pek çok mekânda efsane anlatabildiğini göstermektedir. Amasya'da efsanenin sınırları kesin kurallarla belirlenmiş özel bir icra ortamı olmadığı gibi tabu kabul edildiği yer de bulunmamaktadır, efsanenin anlatılabilmesi için bir anlatıcı ve en az bir dinleyici bulunması yeterlidir; bu koşulların karşılandığı her mekânda efsane anlatılabilmektedir. Ancak köylerde oda adı verilen ortak kullanım, misafir ağırlama ve kolektif eğlence alanlarının ve bayramlarda kurulan panayırın azalması, bağlamı bir nebze daraltmıştır. Günümüzde efsane anlatma geleneğinin canlı olduğu görülse de eskiye oranla azaldığı kaynak kişiler tarafından dile getirilmiştir (KK-1, KK-2, KK-3). Bu durum, televizyon gibi kitle iletişim araçlarının ve sosyal medyanın yaygınlaşmasından; film, dizi ve videoların efsane anlatma geleneğinin yerini almaya başlamasından kaynaklanmaktadır. Yine de Amasya'da efsaneleri üreten ve aktaran yöre insanının zamana direnmeye, sahip olduğu kültürel değerleri muhafaza etmeye çalıştığı gözlemlenmiştir. Efsanenin icrası için özel bir kostüm, enstrüman ve dekora ihtiyaç olmasa da efsaneler, her koşulda anlatılan metinler değildir. Bir efsanenin anlatılabilmesi için o efsaneyle ilgili bir olay yaşanması veya anlatımını gerektiren bir durumun hâsıl olması elzemdir. Yörede efsanelerin çoğunlukla çocuklara ya da gençlere, büyükleri tarafından, yeri geldikçe -özellikle de eğitim amacıyla- anlatıldığı tespit edilmiştir. Ayrıca ilde hemen her yaşta kadın veya erkeğin efsane anlatabildiği ve çok çeşitli konularda efsaneyle karşılaşılabilirdiği; dinî-mistik kişi, olay veya mekânlarla ilgili efsanelerin ise daha yaygın olduğu görülmüştür.

Deşifre aşamasında efsanelerin adlandırılmasında kaynak kişilerin beyanı esas alınmış, kaynak kişilerin herhangi bir isim vermediği efsanelerin isimlendirilmesinde ise ana tema ve baskın motif göz önünde bulundurulmuştur. Çalışma kapsamında Amasya ilinden derlediğimiz efsanelerin isimleri alfabetik sırayla şöyledir: Akbilek Hazretleri, Çoban Dede, Dede Korkut'un Bedduası, Ferhat ile Şirin, Güzelce Kız/Aynalı Mağara, Hızır-İlyas, İğneci Baba, Kılıçarslan'ın Kılıcı, Kırklar Dağı, Kocacık Baba, Kurt Boğan Evliyası, Kurt Boğan Evliyasının Kerameti, Lokman Hekim, Mevlana İsmail, Mevlana İsmail ve Mir Hamza Nigârî, Miçotakis'in Bıçakla Öldürülmesi, Nuh Tufanında Selamet Hatun, Parçalanan İngiliz Bayrağı, Pir İlyas, Pir İlyas'la Fatih Sultan Mehmet, Savaşta Yeşil Sarıklılar, Serçoban Dede, Serçoban ve İğneci Baba / Kocacık Baba ve İğneci Baba, Tek Kapıdan Çıktım Yüzüm Peçeli, Tez Veren Evliyası, Topal

Ömer, Yeşil Sarıklı Atlıların Çıktığı Türbe, Yusufçuk Kuşu. Yapılan inceleme sonucunda efsanelerin dördünde şekil değiştirme/değişim/dönüşüm/metamorfoz motifine rastlanmıştır. Bahsi geçen efsaneler alfabetik sıraya göre; “Akbilek Hazretleri”, “Dede Korkut’un Bedduası”, “Güzelle Kız/Aynalı Mağara” ve “Yusufçuk Kuşu” adlarını taşımaktadır. Derlenip incelenen efsanelerde taş, kuş, aynaya ve küle dönme hadiseleri ile karşılaşmıştır. Bir efsanede de şekil değiştirme motifi, bir kişinin bileklerinin parlak bir nesneye dönüşmesi ve bunun sonucunda kişinin evliyaya dönüşmesi/evliya olarak anılmaya başlaması şeklinde gerçekleşmiştir.

Çalışmanın amacı, Amasya’dan derlenen efsanelerde şekil değiştirme motifinin analiz edilmesi ve bu motifi içerdiği tespit edilen metinlerin Türk mitolojisine göre incelenmesidir. Bu bağlamda çalışma öncesinde T.C. Karabük Üniversitesi Rektörlüğü Sosyal ve Beşerî Bilimler Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Kurulu’ndan 26.01.2024 tarih ve E-78977401-050.04-315199 sayılı Etik Kurul Belgesi alınmıştır.

Motif Kavramı ve Şekil Değiştirme Motifi

Halk anlatılarının tertibinde, konu bütünlüğünde ve düşünsel tutarlılığında önemli bir işlevi bulunan motif, metnin en küçük yapı unsuru olarak değerlendirilebilir. Saim Sakaoğlu’nun aktardığına göre Arthur Christensen, motifi “Canlılıklarıyla kendilerini kabul ettiren, tarifi güç bir psikolojik kanuna göre, dinleyiciyi avuç içine alabilen ve iptidai fikir silsilelerinden yeni terkiplere girmek için az veya çok parçalara ayrılabilen unsurlar” şeklinde tanımlamıştır (Christiansen, 1925: 5’ten akt. Sakaoğlu, 1980: 24). Thompson’a göre motif, bir masaldaki en küçük unsurdur ve bu unsur gelenekte sürekli bir varoluş gücüne sahiptir. Bu güce sahip olabilmek için unsur, görülmemiş ve çarpıcı bir nitelik taşımalıdır. Hayatın sıradan olayları motif kabul edilemez (Thompson, 1946: 415-416’dan akt. Ekici, 1998: 30-31).

Metindeki bir unsurun motif kabul edilebilmesi için doğal özelliği dışında çarpıcı bir yönünün bulunması ve anlatıya etki etmesi gerekir. Bu vasıfları taşımayanları motif değil, anlatının doğal ortamı kabul etmek terimsel karmaşanın önüne geçecektir (Balaban, 2013: 1673).

Motifler, genellikle evrensel nitelikte olmakla birlikte kullanılış biçimi ve sebebi itibarıyla da millidir. Motifin bir anlam ifade edebilmesi için yaygın olarak işlenmesi, etrafında ikincil motifler oluşabilmesi ve anlatılarında yer aldığı kültürün değerleri ve kurallarıyla ilgili bir olguya bağlanabilmesi gerekir (Aslan, 2004: 37). Bir halk anlatısı içerisinde bir veya birkaç motif daha baskındır, bu motif ya da motifler anlatının âdeta iskeletini oluşturur. Bununla birlikte metinde görece daha az öneme sahip motifler de bulunabilmektedir.

Türk efsanelerinin en yaygın motiflerinden olan şekil değiştirme motifi; dönüşüm, değişim, suret değiştirme, don değiştirme, donuna girme, kılık değiştirme, metamorfoz, transformasyon gibi isimlerle de karşımıza çıkmaktadır. Ayrıca kabulma, kalıp, kepileme (giyim değiştirme), türleme/türlenme, silkinme ve giyimini giyme” adlandırmaları da mevcuttur (Ögel, 2014: 172-174).

Stith Thompson’ın halk bilimciler nezdinde motifler konusunda değeri kabul görmüş önemli bir başvuru kaynağı olan “*Motif-Index of Folk-Literature*” adlı yapıtında şekil değiştirme motifine “Tabu” ve “Magic” bölümlerinde yer verilmiştir (Thompson, 1966, D). İnsandaki dönüşme hayalinin, doğada yaşayan güçlü varlıklara özenme, o varlıklarla baş etme veya onları kontrol altına alma gibi birkaç temel sebebi vardır. Böylece hayal kurmak, insanda gerek kendisinin gerekse çeşitli varlıkların başka bir varlığa dönüşmesi fikrine yol açmıştır (Arvas, 2023: 73). Ahmet Yaşar Ocak’a göre insan bilincinin altında ve yaratıcı gücünden çıkan arzuların ifadesinden ibaret olan değişme motifi; henüz benliğini bütünüyle hazmedememiş, bireyselleşme yolundaki bir kişinin kimlik sembolü olarak yorumlanmalıdır (1983: 154). Pertev

Naili Boratav'ın ise insanların, hayvanların, bitkilerin, cansız varlıkların öz niteliklerini yitirip birinden ötekine geçmesi; cansız varlığın canlanması, canlı varlığın cansız madde hâline gelmesi olarak tanımladığı değişim motifi (1973: 76); efsanelerde Allah tarafından veya ermiş bir kişinin duası sonucu gerçekleşir. Bu motif; kayanın, taşın, ağacın, dağın, gölün, hayvanın, gök cisminin veya benzeri bir varlığın kökenini açıklayan anlatılarda da görülmektedir. Şekil değiştirme motifine yer veren efsaneler, daha ziyade bir şeyin sebebini, şekillenmesini ve kökenini izah ederek “açıklama,” ve “bildirme” işlevlerini yerine getirirler. Benzerlerinden farklı olan dağ, taş, ağaç vb. varlıkların kaynağını, yapısını açıklama ihtiyacından doğan bu anlatılar, aynı zamanda dinî, ahlaki bir karakter de taşırlar (Ergun, 1997: 167, 175). Değişim, kahramanın iradesiyle gerçekleşen bir meziyet olabildiği gibi kahramanın iradesi dışında sihirli nesnelere aracılığıyla da meydana gelebilir. Türk halk anlatılarında kahramanın iradesi dâhilinde ortaya çıkan şekil değiştirmeler, çoğunlukla “don değiştirme” diye adlandırılmaktadır. Masallarda da görülmekle birlikte genellikle evliya menkıbelerinde rastladığımız motifin, kahraman açısından dinî-mistik bir güç, bir yetenek olduğu söylenebilir (Aslan, 2004: 38). Irene Melikoff'a göre ruhun yeryüzündeki yolculuğu sırasında farklı bedenlere geçmesine de don değiştirme, denilebilmektedir (2010: 272). Efsanelerdeki bu motif, masal ve destanlardakilerden farklıdır. Masal ve destanlarda sihir ve büyüye dayalı, geçici şekil değiştirmeler yaygınken, efsanelerin inandırma yönünün baskın olması ve bu anlatı türünün eğitim aracı olarak da kullanılması nedeniyle efsanelerde kalıcı şekil değiştirmeler söz konusudur (Türkan, 2008: 137).

Değişim/dönüşüm kavramına kam ritüelleri içerisinde de meditatif bir uygulama olan bir yerden diğerine geçiş örneğindeki gibi çeşitli mitolojik tören, görüntü ve eylemlerde rastlanır (Şakirkızı Aliyeva, 2021: 43). Dolayısıyla değişim motifinin, eski Türk inanışlarından biri olan Şamanizm'den gelmesi kuvvetle muhtemeldir. Şamanizm inancının izleri, Türkler daha sonra farklı medeniyet dairelerine girip farklı dinleri benimsese de çeşitli anlatılarda kendini göstermektedir. Nitekim şekil değiştirmenin eski din ve inanç sistemlerinden edebiyata; özellikle destan, masal, efsane gibi halk edebiyatı ürünlerine geçen ve önemini koruyan bir motif olduğu görülmektedir (Türkan, 2016: 438).

Değişimin mutlaka bir sebebi vardır. Bu sebeplerden ilki kahramanın çok yorulması ve bu yüzden aniden uykuya dalması ile hemen taş ya da bir hayvana (çoğunlukla kuşa) dönüşmesidir. İkinci neden kişinin, bir şekilde suç işlediğinde duyduğu vicdan azabının verdiği acıları hafifletmek adına Tanrı'dan dönüştürülmeyi istemesi ve duasının anında gerçekleşmesidir. Üçüncü sebebi ise büyük bir tehlikeden taş, yıldız ya da hayvana dönüşerek kurtulmaktır (Gazanfargızı, 2021: 69, 70). Bazen günah işleyenler bir bedduayla ya da Allah'ın gazabına uğrayarak değişime uğrar ve böylece cezalandırılmış olur. Ayrıca bu durum, tabu ya da utanma sonucu edilen duayla da gerçekleşebilir (Feyzioğlu, 2011: 122, 123). Sakaoğlu da şekil değiştirmenin asıl nedeninin bir efsanede yer alan canlı veya cansız unsurların, bir üstün güç tarafından cezalandırılması olduğunu dile getirmektedir. İkincil bir nedenin de bir felâketten veya sonu felâkete varabilecek bir tehlikeden kurtulmak olduğunu belirtir (1980: 29). Farklı mekân ve durumlarda naçar kalan kişilerin ya duran taş ya da uçan kuş olmayı diledikleri efsanelerde toplumsal cinsiyet ve kadınla ilgili zengin örnekler bulunur (Özcan Güler, 2022: 72). Özellikle gelinin namusunu korumak, içinde bulunduğu zor ya da utanç verici durumdan kurtulmak amacıyla taş kesilmeyi dilemesinin altında kırsal kesimdeki kadınların toplumsal ve ekonomik açıdan zorluklar yaşamaları ve bu zorluklar karşısında kurtuluş yolu aramaları vardır. Mitolojik anlamda ise bir model oluşturma, kutsal bir arınma söz konusudur (Feyzioğlu, 2011: 120).

Amasya Efsanelerinde Şekil Değiştirme Motifinin Mahiyetinin ve Mitolojik Temellerinin İncelenmesi

Mircae Eliade'nin ifadesiyle mit, doğaüstü varlıkların müdahaleleriyle evrenin tamamının yahut bir parçasının nasıl var olduğunu açıklayan, değiştirilmesi veya ulaştırılması mümkün olmayan kutsal bir başlangıç öyküsüdür (1993: 13). Eliade'nin bu mitik çerçevesinden hareketle Amasya yöresinden derlenen efsanelerdeki şekil değiştirme motifleri; tanıtımda zikredilen kutsal başlangıç anlatılarının ve doğaüstü var oluş izahlarının yerel düzlemdeki izdüşümleri olarak karşımıza çıkmaktadır.

Yöreden derleyip “Dede Korkut’un Bedduası” adını verdiğimiz efsaneye göre iki kardeş, onları destekleyen insanların da galeyanına gelerek halkı -kaynak kişi tarafından belirtilmeyen- bir konuda iki gruba ayırır ve bu gruplar birbirleriyle mücadele etmeye başlar. Dede Korkut, savaş esnasında onları uzaktan izlemektedir. Yaşananlardan dolayı çok üzülen bir kişi “Dedem Korkut, ne olacak bunların hâli?” diye sorar. O da kardeşin kardeşe elinin kalktığı yerde hepsi taş olsun, şeklinde beddua eder. Bunun üzerine bahsi geçen iki kardeş de dâhil olmak üzere savaş meydanında bulunan herkes taşa döner (KK-1).

Söz konusu efsanede “Dede Korkut Kitabı”ndaki boylarda yer almayan bir hadisenin anlatılması, oluşmaya başladığı dönemden yazıya geçtiği zamana kadarki Türk kültür tarihinden ve Türk mitolojisinden izler barındıran şaheserin Dede Korkut adlı kahramanının Anadolu’da anlatılan efsanelere konu olabildiğini göstermektedir. Efsanenin temel motifi; Türk kültürünün en yaygın şekil değiştirme motifidir ve taşa dönme, taşlaşma, taş kesilme gibi adlarla anılır. Anlatıda kullanılan motifle bir yandan halkı cezayla korkutarak sosyal normlara uymaya davet etmek hedeflenmiş, bir yandan da ataların sözünün ve duasının ne kadar önemli ve etkili olduğu; ataların bedduasını değil hayır duasını almak gerektiği anlatılmaya çalışılmıştır. Kardeşliği, millî birlik ve beraberliği tavsiye eden bu efsanenin anlatımı yoluyla Türk törelerine ve insanî değerlere sahip çıkılmaya çalışılmaktadır. Bu değerleri koruyup desteklemek için de dinleyicilerin bedduaya uğrama mefhumu ile uyarılması maksadıyla taşlaşma motifine başvurulmuştur.

Örneğimizdeki gibi efsanelerin çıkış noktası taş, kaya ve dağ kültürleridir. Ziyaret edilen taş, kaya ve dağların kutsallaştırılmasının zahirî bir sebebi de bu efsane ve menkıbelerin halkı etkilemesidir. Bu tür eski kültürler, çeşitli efsane ve menkıbeler sayesinde bölgeye göre Budist, Hristiyan yahut Müslüman bir çehre kazanabilmektedir (Ocak, 2017: 122-128).

Esasen bir dağın, tepenin, kayanın ya da taşın oluşumunu açıklamak için anlatılan taş kesilme motifli efsanelerde -örneğimizdeki gibi- halkın geleneksel ahlak anlayışına uymayan kişilerin cezalandırılması sıkça karşılaşılan bir durumdur. Taş kesilme motifli anlatılar; mitoloji uzmanlarının “ilkelin ilk üniversitesi” olarak tanımladığı, halk anlatılarında görülen ve doğaüstü güçlerin “ödül” ve “ceza” kurumunun bir yansıması olarak kabullenilen bir inanışın öyküleridir. Bu anlatılara göre doğal ama sıra dışı oluşumlar; doğaüstü güçlerin -çoğu zaman da Tanrı'nın- ödül veya ceza olarak “taşa çevirdiği” insanlar ya da diğer canlılardır (Oğuz ve Ersoy, 2007: 3). İstenmeyen bir durumdan kurtulmanın çareleri tükendiğinde, anlatı kahramanı karşısındakine teslim olmaksızın taşa döndürülmek için dua ederek durumdan kurtulmaktadır. Taşa dönüşme motifi, iyiler için kurtuluş, kötüler için ceza şeklinde tezahür eder (Balaban, 2013: 1671-1676). Saim Sakaoğlu'na göre bir efsanede taş kesilmenin temel sebebi cezadır; felâkatten veya sonu felâkete varabilecek bir tehlikeden kurtulma/kurtarma ikinci derecedeki etkidir (1980: 29). Taşlaşma motifine yer veren efsaneler, çoğunlukla açıklama, bildirme işlevindedir; benzerlerinden farklı olan dağ, taş vb. varlıkların yapısı, oluşum şekli, oluşumunun nedeni ve kökeni ile ilgili bilgi verirken dinî, ahlaki bir karakter de taşırlar. Utanma ve korkma gibi duygular da bu tür anlatıların oluşumunda önemli bir rol oynar (Ergun, 1997: 167, 174). Ayrıca taş kesilme motifi aracılığıyla simgesel anlamda ahlaki bazı kavramlar güvence altına

alınmakta, “taşlaşma” yaptırımıyla ebedileştirilmektedir. Türkiye dışındaki Türkler arasında da çok yaygın olan taş kesilme motifiyle her Türk boyunda karşılaşmak mümkündür (Feyzioğlu, 2011: 122-131). Hatta “taş kesilme” ile ilgili inançları her toplulukta görebiliriz. Bu taş kesilmeler bazen bir mitin parçası, bazen de bir efsane motifidir (Sakaoğlu, 1980: 33). Tuğrul Balaban’a göre farklı taş yapılar köken miti olan taş kesilme efsaneleri sayesinde korku unsuruyla ve etraflarında oluşan uygulamalarla kutsiyet kazanarak korunmuşlardır. Taş kesilme ile varlık, canlılığını yitirdiği için muhtemelen bu durum, tehlike bertaraf edildikten sonra ya da öte dünyada yeniden canlanmayı temsil etmektedir ve “animist” inanç biçiminin kalıntısıdır (2013: 1671 -1676).

İncelediğimiz anlatıda dağ ve taş kültlerinin izleri açık bir şekilde görülmektedir; lakin beddua sonucunda oluşan dağın/taşın bölgede kutsal kabul edildiğine dair elde kesin bir veri bulunmamaktadır. Buradan yola çıkarak diyebiliriz ki örnek efsanede mitik unsurlar önemli bir yer tutmakla birlikte efsanenin tamamen mitolojik yapıda olduğu iddia edilemez.

İncelenen efsanede dağ ve taş kültlerine ait arkaik emarelerin bulunması, anlatının mitik bir zeminden beslendiğini göstermektedir; lakin bu mitik unsurların mevcudiyeti, anlatıyı bütünüyle bir köken miti olarak sınıflandırmak için yeterli değildir. Nitekim bölgedeki oluşumun kutsal kabul edildiğine dair somut verilerin eksikliği, metnin odağının etiyolojik bir açıklamadan ziyade işlevsel bir amaca evrildiğini kanıtlar niteliktedir. Bu noktada, efsanenin illaki mitik bir inanç sisteminin doğrudan uzantısı olarak doğması gerekmediği; aksine bu kodların, yakın dönemdeki toplumsal ihtiyaçları ve etik kuralları pekiştirmek amacıyla ödünç alındığı düşünülmelidir. Hasılı, belirgin bir mitolojik kökenin izini sürmek yerine, bu mitik unsur kalıntılarının anlatı içerisinde üstlendiği işlevsel role odaklanmak, metnin gerçek mahiyetini anlamlandırmak açısından daha rasyonel bir yaklaşımdır.

Bu bağlamda taş kesilme tasavvuru; sadece coğrafi bir oluşumu açıklama ya da onun adının nereden geldiğini anlatma gayesi gütmekle kalmayıp toplumun değer yargılarının, adalet anlayışının ve etik algısının sürekliliğini sağlayan sembolik bir yaptırım gücü olarak da tezahür etmektedir. Mitolojik izler, burada birer süsleme unsuru değil, sosyal ve normatif işlevlerin üzerine inşa edildiği temel dayanak noktalarıdır. Eğer bir efsanede mitolojik köken zayıfsa veya tespit edilemiyorsa, bu durum anlatının daha yakın bir tarihte, toplumsal bir davranışı onaylamak yahut cezalandırmak maksadıyla meydana geldiğini veya kurgulandığını göstermektedir. Bu efsaneler, doğa olaylarının oluşumundan ziyade, ideal insan modelinin ve toplumsal düzenin korunması için mitolojik unsurları bir vasıta olarak kullanmaktadır.

Sonuç itibarıyla Amasya efsanelerindeki şekil değiştirme motifi, her ne kadar mitik zamanlardan süzülüp gelse de esas gücünü gündelik hayattaki sosyal denetleyici rolünden almaktadır. Çalışmanın temel hedefi olan mitolojik bağlam okuması, bu işlevsel çözümlemeyle birleştiğinde anlam kazanmaktadır. Zira efsane, mitolojinin donmuş bir fosili değildir, mitolojik mirası kullanarak ahlaki karakteri inşa eden, dönüştüren ve toplumsal belleğe nakşeden yaşayan bir organizmadır.

Çalışma kapsamında analiz ettiğimiz bir başka efsanede ise biri kız, biri erkek olan iki kardeş, üvey annelerinin zulmünden kaçarken kaybolurlar. Ayrı düşen kardeşler, kuş olup birbirlerini aramaya başlarlar. Kız daima “Yusuf!” diye seslenerek kardeşini aradığı için efsanede bahsi geçen kuşa o günden sonra halk arasında yusufçuk kuşu denir (KK-1).

“Yusufçuk Kuşu” adlı bu anlatı, tıpkı “Dede Korkut’un Bedduası” gibi bir oluşum/değişim efsanesidir, bu efsanede de bir varlığın kökeni açıklanırken bir formdan başka bir forma geçiş esas alınmıştır. Örneğimizde olduğu gibi bazı şekil değiştirme efsanelerinde kahramanlar; zorluklarla mücadele etmek yerine kuşa, taşa, dağa vb. varlıklara dönüşerek içinde buldukları sıkıntılı durumdan kaçıp kurtulma yoluna gider. Dolayısıyla efsane kahramanları gibi anlatıcı ve dinleyiciler de efsane dünyası vasıtasıyla kuşa dönme motifli bir

savunma mekanizması oluşturup sorunlardan sıyrılmaya çalışmaktadır. Örnekte insanların açıkça söyleyemediği duygu ve düşüncelerinin efsaneler sayesinde dile getirilmesi de söz konusudur.

Türk efsanelerinde taşlaşma motifinden sonra en sık görülen şekil değiştirme hadisesi bir hayvana dönmedir. Totemizmde doğadaki varlıkların birbirine dönüşebileceği görüşü hâkimdir. Bu dönüşüm, Anadolu'nun kültürel hafızasında mitolojik bir anlatı hâlini almıştır (Sezgin, 2025: 273). Eğer anlatıdaki değişim, bir hayvan şekline girilerek gerçekleşirse, kişi o hayvanın tüm gücüne sahip olmaktadır (Türkan, 2008: 149). Hayvan suretine girme motifi daha çok kuşa dönüşme olarak karşımıza çıkar. Bu durum, eski Türklerin totemlerinin genellikle kuşlar arasından seçilmesinin, hayvan kütlerinin efsanelere yansımalarının ve kamların ölen kişilerin ruhlarını göğe ulaştırma ritüellerinde ruha eşlik etmek adına kuşa dönüşmelerinin efsanelere etkisidir. Gök Tanrı inancında kuşlar, göğe yakın olmaları hasebiyle kutsallaştırılmıştır. Eliade, Şamanizm'de kamların/şamanların yardımcı ruhlarının hayvanlar olduğunu belirtip kamların ayıya, kurda, geyiğe, tavşana ya da her çeşit kuşa dönüştüklerine inanıldığını dile getirerek (1999: 116) kamin diğer kimliklere bürünebilmesinin de hayvan taklidinden, onların güçlerini ve yeteneklerini kullanabilme, dillerini anlayabilme gayreti ile canlıların ruhlarına hâkim olma ve yeni kimliklere girme becerisi sayesinde gerçekleşebileceğini ifade eder. Ona göre, kuşa dönüşmek demek, daha yaşarken göğe çıkabilmek, öte dünyaya gidebilmek demektir. Kam, bu yöntem aracılığıyla üç kozmik âlem (yer altı, yeryüzü/yersular, gökyüzü) arasında esrik yolculuklar yapabilmektedir (Eliade, 1999: 121-126). Namık Aslan, kuşa dönme motifinin -tıpkı diğer değişim motiflerinde olduğu gibi- evrensel bir niteliğinin bulunduğunu; lakin her milletin bu motifleri sembolleştirme ve algılayış şekillerinin farklı olduğunu belirterek Türk efsanelerinde kuşa dönmenin kamların dönme motiflerine dayandığını; kuşun gökyüzü, Uçmak ve Gök Tanrı inancı ile ilişkilendirilebileceğini savunur. Motif, İslamiyet'in etkisiyle daha çok evliyalarla bağdaştırılmıştır (2004: 38-41). Kamlar, farklı hayvan şekillerine girebilse de büyük kamların eşleri çoğunlukla kuşlardır. Büyük mutasavvıflardan Ahmet Yesevî zaman zaman turna donuna, Hacı Bektaş Velî güvercin donuna, Abdal Musa ise geyik donuna bürünmüşlerdir (Turan, 1990: 35). Kuşlar, Gök Tanrı inancının etkisiyle Türk topluluklarında daima ayrı bir yere ve öneme sahip olmuşlar; insanların gücünün yetmediği noktalarda onlara yardım eden, yol gösteren Tanrısal güçleri bulunan varlıklar kabul edilmişlerdir (Yücel ve Yozgat, 2018: 23). Türk mitolojisinde kuşlar, yeri geldiğinde bir kimseye hayat veren veya Tanrı'dan mesaj ileten bir elçi vazifesi görmüştür (Ögel, 2014: 694-695). Ocak, kuş şekline girme inancının İslam öncesi Türk tarihinde Göktürkler dönemine kadar inebildiğini ve Şamanizm'de de görüldüğünü belirtip Türk Şamanizm'indeki bu anlayışın Budizm etkisiyle meydana geldiği fikrini savunmaktadır (2017: 222-223).

Eski Türk inanç sistemlerinde, Tanrı'nın mekânı kabul edilen göğe ve dolayısıyla Tanrı'ya yakın oldukları için dağların ve bazı kuşların kutsallaştırılmasından ve onlarla ilgili ritüeller yapılmasından yola çıkılarak "Dede Korkut'un Bedduası"nda dağın, "Yusuçuk Kuşu" adlı metinde de kuşun, kütlerin günümüze mirası olması mümkündür.

"Güzelle Kız" ve "Aynalı Mağara" adlarıyla bilinen diğer efsaneye göre çok eski zamanlarda Amasya valisinin ay parçası gibi güzel bir kızı vardır. Kız, güzelliğinden ve teninin beyazlığından dolayı göz kamaştırır. O kadar ki kızın dillere destan güzelliği insanların gözlerini almasın diye kız, yüzünü örten bir peçeyle dolaşmak zorunda kalır. Amasya valisinin makamından dolayı hiç kimse cesaret edip kızını babasından isteyemez. Evlenme çağına gelen kızının mürüvvetini göremediği için üzülen Amasya valisi, sonunda "Kızımın yüzüne dikkatlice bakma yürekliliğini gösterebilecek bir yiğitle kızımı evlendireceğim." diyerek belki Amasya dışından da gelen olur umuduyla etrafa haberciler gönderir. Valinin başka şartı da yoktur. Buna cesaret edebilen birkaç kişi çıkar; lakin adaylardan her kim kızın yüzündeki peçeyi

kaldırıp ona bakarsa bu güneş gibi aydınlık cemalin güzelliği karşısında yıldırım çarpmışa döner ve oracıkta vefat eder. Sonunda fakir bir delikanlı, tüm cesaretini toplayıp kızın peçesini kaldırır, kıza dikkatle bakar; ama kızın güzelliği karşısında o kadar etkilenir ki o da aynı şekilde hayatını kaybeder. Bu yiğit delikanlının yüzünü tüm hatlarıyla görünce ona gönlünü kaptırıp âdeta büyülenen kız da oracıkta küle döner. Bunun üzerine Amasya valisi, bir mağaraya ikisi için de birer kaya mezarı yaptırır. Delikanlının naaşı ve kızın külleri bu mezarlara gömülür. Bundan dolayı da mağara güneş gibi parlar. Taşlarının yapısı ve rengi nedeniyle güneşi karşıya yansıttığı için mağara, geleni ayna gibi karşılamaktadır. Zaten o yüzden mezarların bulunduğu bu mağaraya “Aynalı Mağara” denilmiştir (KK-2).

Örnek efsane incelendiğinde kızla delikanlının ölümü ve mezarlarının inşası sonrası mağaranın, görünüşü ve adlandırması itibarıyla bir değişime uğradığı anlaşılmaktadır. İlk etapta burada bir söz oyunu ile mecaz kullanımı olabileceği ve kızın güzelliğiyle mağaranın, halkın imgeleminde özdeşleştirildiği ve kızın göz kamaştırıcı güzelliği nedeniyle onu görenin yüzüne dikkatli bakamayışının ayna metaforuyla metne yansıdığı akla gelmektedir. Ancak “mezarlardan dolayı mağaranın bir güneş gibi parladığı” ibaresi; değişimin fiziksel olarak gerçekleştiğini, dilde metaforik boyutta kalmadığını kanıtlamaktadır. Anlatıda net olansa mağaranın isimlendirilmesiyle ilgili bir değişim motifinin varlığıdır. Buradaki diğer şekil değiştirme motifi, delikanlının yüzünü görünce kızın küle dönmesidir. Bu değişim de bir mecaz ya da mübalağa kullanımı gibi algılanmamalıdır. Zira sözlü kaynağımızın efsanenin sonunda kızın küllerinin mezara konduğundan bahsetmesi metafor algısını kırmaktadır. Ortada aşk ateşi dışında bir ateş yokken kızın küle dönmesi bir şekil değiştirme motifi olarak değerlendirilmelidir. Ateş ve ocak kültleri Türk kültüründe çok önemli bir yere sahip olsa da örneğimizdeki değişimi bu kültlere bağlayacak güçlü bir dayanak bulunmamaktadır.

Bahaeddin Ögel, “Oğuz Han'ın Ağzının Ateş Gibi Olması” başlığı altında “ateş donuna girme” motifinin sadece Ogugon Bala (Bilgin Çocuk) adlı destanda “insanların ateşle bir yerden diğer yere taşınması” şeklinde gerçekleştiğini ifade ederek destandaki motifi şöyle özetlemektedir: “Bir yiğidin, iki çocuğu oluyor. Karısı, çocukları ateşe atıp yakıyor. Yiğit, kayın annesinin yanına gittiği zaman, çocukların ateş yolu ile büyük annelerinin yanına geldiklerini görüyor.” Ögel, destandaki kayınvalidenin ateş tanrıçası olabileceğini dile getirir (2014: 23).

Küle dönme motifini Kerem ile Aslı halk hikâyesinde de görmek mümkündür.¹ Ayrıca “kül olmak” dilimizde kullanılan deyimler arasındadır. Bu iki örnekten yola çıkarak küle dönme motifinin, kültürümüzde karşılaşılan değişim motifleri arasında yer aldığını söyleyebiliriz. Motifin kullanılış amacı, güzelliğin nasıl bir anda kaybolabileceğini vurgulamak veya aşkın insanı son derece etkileyip ölüme bile götürebileceğini göstermek ve dinleyicileri aşka aşırıya gitmeyip dengeli sevmek konusunda uyarmak da olabilir. Mağaranın parlaklığına vurgu yapan aynaya dönüşme motifinin işlevi ise halk nezdindeki önemli bir mekânın nasıl oluştuğuna/değişime uğradığına dair bilgi vermek ve böyle bir anlatıyla o mekânı korumaktır. Zira bu tür bir anlatının, söz konusu mekâna yönelik saygıyı artırarak onun korunmasına ve yer yer kutsallaştırılmasına katkı sağlayacağı düşünülebilir.

Bir başka efsane örneği de şöyledir: Amasya'da sohbetlerine muazzam kalabalıkların iştirak ettiği çok ünlü bir âlim vardır. Amasya'ya gelen herkes onun sohbetinden istifade etmek ister. Yine böyle bir vaazında o âlim der ki “Beş vakit abdest alan kişi cennete gittiği zaman onun bilekleri bembeyaz olur, ayna gibi parlar.” Amasya'ya gelip sohbet ortamına yeni katılan bir kişi, âlimin sözlerinin doğruluğundan şüphe ederek içinden “Haydi canım sen de! Bilek öyle parlar mı? Bu nasıl olur!” diye geçirir. Bunları düşünürken âlime durum malum olur. Karşısındakini rencide etmeden söylediklerinin hikmetini anlatmak isteyen âlim zat, kendi gömleğinin yenini katlar, kolunu açarak bileklerini gösterir ve “İşte böyle olur.” der. O anda

¹ Ayrıntılı bilgi için bakınız: DUYMAZ, Ali (2001). *Kerem ile Aslı Hikâyesi*. Ankara: Akçağ Yayınları.

âlimin kolları nur saçarcasına ışımaya, ay gibi parlamaya başlar. Bunu gören halk, onu Akbilek Hazretleri veya Akbilek Evliyası olarak isimlendirmeye başlar (KK-2, KK-3).

Menkıbe olarak nitelendirebileceğimiz “Akbilek Hazretleri” adlı bu efsanede ilk kez sohbeta katılan konuk; şanı ulu yol gösterici zatlara saygı duyma ve onlara gönülden bağlanıp o minvalde davranma kuralına; kısacası bir sosyal norma uymadığı için uyarılmaktadır. Metinde aynı zamanda temizliğin, abdestin, ibadetlerin önemini vurgulamak, dolayısıyla İslam inancını aşılacak ve ana kahramanın aslında bir veli olduğunu hissettirmek için değişim motifinden yararlanılmıştır; lakin bu âlim zatın bileğinin hangi cisme dönüştüğü net bir şekilde ifade edilmemiştir. Yeni formun parlak olması, ışıklar saçması nedeniyle âlimin bilekleri mum, fener gibi nesnelere yahut güneş, ay, yıldız gibi Türk mitolojisinde önemli bir yere sahip olan gök cisimlerine dönüşmüş olabilir. Bahattin Ögel, yalnız bir destanda "Ay donuna girme" motifi ile karşılaştığını, bahsi geçen metinde Keloğlan'ın önce güvercin ve atmacaya dönüşen bir yiğit olduğunu, arkasından da dolunay şekline girdiğini ifade eder (Ögel, 2014: 255).

Metinde bileklerin “ay gibi parlamaya başladığı” söylenirken değişimin aya dönüşme biçimde gerçekleştiği kesin olarak belirtilmemiştir. Bilekler kesinlikle aya dönüşmüştür, diyemesek de benzetme unsurlarından kendisine benzetilen olarak ay imgesinin kullanılmasını, Türk mitolojisinde kutsal kabul edilen bir kavramın, anlatının üslubuna tesiri olarak değerlendirebiliriz. “Nur saçarcasına” ibaresi ise buradaki aydınlığın daha çok manevi bir tezahür olduğunu düşündürmektedir. Anlatının ana fikri ve teması doğrultusunda bu ihtimal daha yüksektir. Ayrıca oluşan parlaklıkla abdest arasında bağ kurulduğu düşünüldüğünde dinî, ruhsal bir parlaklıktan bahsedilmesi olasılığı artmaktadır. Bu yönüyle keramet gösteren kişinin tabiatüstü bir varlığa ya da metindeki ifadeyle bir evliyaya dönüştüğünü de varsayabiliriz. Netice olarak son örnekte değişimin sınırları net olarak belirlenemese de şekil değiştirme motifinin varlığı açıktır. Değişimin tam olarak sınırlarının çizilmemesi mitolojik bağlantısını çözmeyi zorlaştırmaktadır. Metinde kişinin “Akbilek Evliyası/Hazretleri” olarak anılması ve bu adlandırmanın yaşanan olaydan sonra gerçekleştiğinin vurgulanması değişimle ilgili elimizdeki en somut veridir.

Kamlar, veliler vb. keramet sahibi zatlar; üstünlük göstergesi olarak diledikleri zaman kendi seçtikleri şekillere bürünerek don değiştirebilir (Küçük, 2020: 114). Bu doğrultuda yapılan inceleme, Türk mitolojisindeki kam, yol gösterici, veli ve bilge tipleri ile Akbilek adlı evliyanın örtüştüğünü göstermektedir; zira anlatıya göre kişi, keramet göstererek insanlara doğru yolu işaret etmektedir. Bilge tipinin temel özellikleri akıllı, bilgili ve deneyimli olmasıdır. Destanlarda genellikle aksakallı bir ihtiyar olarak anılan, rüyalar ya da yollar aracılığıyla çıkılan yolculuklarda kahramana yol gösteren, destek olan, bilgi ve öğüt veren bilge kişiler; Türk kültüründe bu hasletlere verilen değeri simgelemektedir (Esirgen, 2022: 90, 95). Türk mitolojisinde “aksakal” olarak ifadesini bulan yol gösterici, bilge tip bu efsanede “Akbilek” namıyla karşımıza çıkmaktadır.

Sonuç

Toplumsal bellekte yer alan kültürel kodların yeni nesillere aktarımını sağlayan efsane türü, gerçeğin giydiği misal elbisesi gibidir. Amasya yöresinde gerçekleştirilen alan araştırması neticesinde, yirmi sekiz efsane metnine ulaşılmış ve bölgede köklü bir efsane anlatma geleneğinin varlığı saptanmıştır. Özellikle dinî-mistik karakterli efsanelerin yaygınlığı, Amasya'da geleneğin sürekliliğini sağlayan ana damarın inanç eksenli olduğunu göstermektedir. Teknolojinin ve dijital mecraların anlatı bağlamlarını daraltmasına rağmen, efsanenin kıssadan hisse verme gayesiyle kendine yeni icra bağlamları bulabildiği her mekân ve durumda anlatılabildiği gözlemlenmiş; bu kadim anlatıların toplumsal ihtiyaç hâlinde yeniden gün yüzüne çıktığı saptanmıştır.

Bu çalışma kapsamında şekil değiştirme/dönüşüm motifini içeren “Dede Korkut’un Bedduası”, “Yusufoçuk Kuşu”, “Güzlerce Kız/Aynalı Mağara” ve “Akbiçlek Hazretleri” adlı anlatılar; bir yandan mitolojik kökenleri bakımından incelenirken bir yandan da Stith Thompson’ın “*Motif-Index of Folk-Literature*” adlı eseri esas alınarak şekil değiştirme motifinin işlevi, kullanılışı, amacı ve menşei açısından analiz edilmiştir.

Yapılan incelemede bazı efsanelerin mitolojik kökenli olduğu, bu anlatıların zamanla evrimleşip güncellenerek günümüze ulaştığı tespit edilmiştir. Çalışma örneklemini oluşturan efsanelerin bir kısmında mitik bağlar çok belirgin olmasa da incelenen tüm şekil değiştirme motifli anlatılarda az ya da çok mitolojik unsurlara rastlanmıştır. Elde edilen veriler ışığında, söz konusu efsanelerin kökenindeki mitik tabakaya rağmen, güncel formlarını sosyo-kültürel işlevleri doğrultusunda ve belirli bir toplumsal ihtiyaca cevap verecek şekilde, nispeten daha yakın dönemlerde kazandıkları sonucuna varılmıştır. İncelenen metinlerdeki taş kesilme motifi sosyal normlara aykırı davranışların ilahî düzlemde cezalandırılmasını, kuşa dönme motifi ise bireyin toplumsal sıkışmışlıktan anlatı dünyası aracılığıyla kaçışını simgelemektedir. Küle dönüşme ve ay gibi parlama şeklindeki tezahürler ise güçlü duyguların ve manevi kerametlerin halk muhayyilesindeki izdüşümleri olarak değerlendirilmiştir. Efsanelerin eksenini oluşturan bu motiflerin; dağ, taş, ateş, ocak, ışık ve gök cisimleri gibi Türk mitolojisinde öne çıkan kültürlerle köken bağı olduğu tespit edilmiştir.

Sonuç itibarıyla, Amasya efsanelerinde saptanan şekil değiştirme motifi, yalnızca coğrafi bir oluşumu veya doğa olayını açıklayan kökene dair bir izah değildir. Bu motif aynı zamanda kadim mitolojik kodların güncel toplumsal ihtiyaçlar ve ahlaki normlar doğrultusunda yeniden işlevselleştirildiği toplumsal denetim araçlarından biri olarak hizmet etmektedir. Efsanelerde karşımıza çıkan bu tür mitolojik unsurlar, sadece metne derinlik katan birer süsleme ögesi değildir; bir yandan da toplumsal düzeni, töreyi ve ideal insan modelini muhafaza edip sürdüren koruyuculardır. Dönüşüm motifli mitik kökenli anlatıların varlığını korumasının temel nedeni; efsanenin sunduğu sembolik yapıdır. Şekil değiştirme vasıtasıyla somutlaşan ödül ve ceza dinamikleri, toplumsal hafızada korku ve umut dengesini sağlayarak müşterek ahlaki değerlerin sürekliliğini güvence altına almaktadır. Mitolojik kökenli şekil değiştirme motifi, bireye toplumsal bir ayna tutmakta ve norm dışı davranışın bedelini efsane dünyasında taşlaşma, yalnızlaşma vb. sonuçlarla ödetmekte, böylece motif bir korkutma ve uyarı aracına dönüşmektedir. Anlatı, toplumsal otoritenin zayıfladığı veya denetimin imkânsızlaştığı alanlarda dahi adeta kutsal bir bekçi vasfıyla sosyal vicdanı zinde tutmaktadır. Anlatı geleneğindeki bu ısrarcı var oluş; mitolojik mirasın, toplumun güncel etik ihtiyaçlarını karşılama becerisinden kaynaklanmaktadır. Dolayısıyla, Amasya efsanelerindeki bu dönüşümler, rastlantısal hayal ürünü unsurlar değildir. Aksine bu unsurlar; halkı bir arada tutan değerler bütününe, olağanüstü olaylar potasında eritilerek dokunulmaz kılınması sürecine hizmet etmektedir. Mitolojik dilin bu şekilde kullanımı, efsaneyi donmuş bir evvel zaman anlatısı olmaktan çıkarıp bireyin davranışlarını şekillendiren ve sosyal dengeyi sağlayan canlı bir denetim mekanizmasına dönüştürmektedir. Nihayetinde, mitik dönemden geleceğe aktarılan bu yadigâr, günümüz insanının kendini, dünyayı ve toplumsal düzeni anlamlandırma çabasında en etkili yöntemlerden biri olarak yaşamaya devam etmektedir.

Netice olarak Amasya efsanelerinde görülen şekil değiştirme motifinin sadece kökü mazide kalan bir mitolojik kalıntı olmadığı; aksine eski Türk inanışlarından gelen dinamik bir kültürel hazine olarak varlığını sürdürdüğü saptanmıştır. Türkler, tarihleri boyunca farklı coğrafyalarda yaşayıp farklı inanç sistemlerini benimseseler de kadim mitolojik kodlarını halk anlatılarının koruyucu zırhı altında bugüne taşımayı başarmışlardır. Çalışma kapsamında incelenen anlatılar, içerdikleri motiflerle geleneği besleyen birer yağmur damlası olmanın ötesinde; toplumsal normların ve kültürel sürekliliğin can suyu mahiyetindedir. Bu miras, kolektif belleğin derinliklerinden süzülüp gelen bir nehir misali geçmişin değerler dünyasını

bugünün toplumsal gerçekliğiyle buluşturarak kültürel kimliğin geleceğe aktarılmasındaki asli görevine devam etmektedir.

Kaynakça

- ARVAS, Abdulselam (2023). "Kıpçak Sahası Türk Destanlarında Dönüşüm Motiflerinin Tespiti ve Kuşa Dönüşme Motifinin Tahlili", *Millî Folklor*, S. 140, s. 73-84.
- ASLAN, Namık (2004). "Şekil Değişirme Motifinin Anlatılarımızdaki Bazı Yansımaları Üzerine", *Millî Folklor*, S. 64, s. 37-43.
- BALABAN, Tuğrul (2013). "Amasya Taş Kesilme Efsaneleri ve Motifleri", *Turkish Studies*, S. 8/8, s. 1671-1686.
- BALABAN, Tuğrul (2014). *Amasya Efsane, Menkıbe ve Memoratları (Derleme – İnceleme – Metin)*. Amasya: Amasya Valiliği.
- BORATAV, Pertev Naili (1973). *100 Soruda Türk Folkloru (İnanışlar, Töre ve Törenler, Oyunlar)*. İstanbul: Gerçek Yayınevi.
- CHRISTIANSEN, Arthur (1925). *Motif et Theme*. Helsinki.
- DAĞLI, Ahmet (2012). "Yapısalcı açıdan Amasya efsaneleri". Doktora Tezi. Samsun: Ondokuz Mayıs Üniversitesi.
- DEGH, Linda (2005). "Günümüz Bağlamında Efsane Üzerine Teorik Bir Düşünme ve Efsanenin Tanımı", *Halkbiliminde Kuramlar ve Yaklaşımlar 2*. (hzl. M. Öcal Oğuz ve Selcan Gürçayır). Ankara: Geleneksel Yayınları.
- DUYMAZ, Ali (2001). *Kerem ile Aslı Hikâyesi*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- EKİCİ, Metin (1998). "Halk Bilimi Çalışmalarında Metin (Text), Doku (Texture), Sosyal Çevre ve Şartlar İlişkinin Önemi", *Millî Folklor*, S. 39, s. 25-34.
- ELIADE, Mircea (1993). *Mitlerin Özellikleri*. (çev. Sema Rifat). İstanbul: Simavi Yayınları.
- ELIADE, Mircea (1999). *Şamanizm*. (çev. İsmet Birkan). Ankara: İmge Kitabevi.
- ERGUN, Metin (1997). *Türk Dünyası Efsanelerinde Değişme Motifi*. C. 1. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- ESİRGEN, Bilge (2022). "Bilge Tipinin Türk Destanlarındaki Yerinin Tespiti Üzerine Bir İnceleme", *Düşünce Dünyasında Türkiz*, S. 38, s. 89-96.
- FEYZİOĞLU, Nesrin (2011). "Gelin Kaya Efsaneleri ve Taş Kesilme Motifi Üzerine Bir Değerlendirme", *Gazi Türkiyat*, S. 9, s. 115-133.
- GAZANFARGIZI, Aynur (2021). "Türk Mitolojisinde Bazı Mitolojik Varlıkların Dönüşümü", *Uluslararası Halkbilimi Araştırmaları Dergisi*, S. 7, s. 65-77.
- KÜÇÜK, Mehmet Alparslan (2020). "Orta Asya'dan Anadolu'ya Türk Geleneğinde Don Değişirme", *Bilig*, S. 94, s. 97-122.
- MELİKOFF, Irene (2010). *Hacı Bektaş Efsaneden Gerçeğe*. (çev. Turan Alptekin). İstanbul: Cumhuriyet Kitap.
- OCAK, Ahmet Yaşar (1983). *Bektaşî Menâkıbnâmelerinde İslam Öncesi İnanç Motifleri*. İstanbul: Enderun Yayınları.
- OCAK, Ahmet Yaşar (2017). *Alevî ve Bektaşî İnançlarının İslam Öncesi Temelleri*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- OĞUZ, M. Öcal ve Petek Ersoy (2007). *Türkiye'de 2006 Yılında Yaşayan Taş Kesilme Efsaneleri: Mekânlar ve Anlatılar*. Ankara: Gazi Üniversitesi THBMER Yayınları.
- ÖGEL, Bahaeddin (2014). *Türk Mitolojisi*. C. 2. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- ÖZCAN GÜLER, Derya (2022). *Anadolu Efsanelerinde Toplumsal Cinsiyet: Efsanelerde Yaşayan Kadınlar*. Çanakkale: Paradigma Akademi.
- ÖZDOĞAN, Rahime (2006). "Amasya'da adak yerleri ile ilgili halk anlatıları". Yüksek Lisans Tezi. Samsun: Ondokuz Mayıs Üniversitesi.
- SAKAOĞLU, Saim (1980). *Anadolu-Türk Efsanelerinde Taş Kesilme Motifi ve Bu Efsanelerin Tip Kataloğu*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- SAKAOĞLU, Saim (1992). *Efsane Araştırmaları*. Konya: Selçuk Üniversitesi Yayınları.

- SEZGİN, Merve Nur (2025). "Kazankaya Efsanesindeki Mitolojik Motifler Üzerine Bir İnceleme", *Yazıt Kültür Bilimleri Dergisi*, S. 5/2, s. 267-284.
- ŞAKİRKIZI ALİYEVA, Asmar (2021). "Azerbaycan Folklor Metinlerinde Taşa Dönme", *Bengi: Dünya Yörük-Türkmen Araştırmaları Dergisi*, S. 1, s. 42-53.
- THOMPSON, Stith (1946). *The Folktale*. Los Angeles – London: University of California Press.
- THOMPSON, Stith (1966). *Motif-Index of Folk-Literature*. 6 vols. Bloomington: Indiana University Press.
- TURAN, Ahmet (1990). "Türk Destan ve Masallarında Şekil Değişirme (Kuş Şekline Girme) Motifi", *Millî Folklor*, S. 5, s. 35-37.
- TÜRKAN, Kadriye (2008). "Türk Masallarında Kahramanın ve Şamanın Don Değişirmesi Arasındaki Benzerlikler", *Türkbilig*, S. 15, s. 136-154.
- TÜRKAN, Kadriye (2016). "Azerbaycan Efsanelerinde Şekil Değişirme/ Kuşa Dönüşme", *Journal of Turkish Studies*, S. 11/15, s. 433-444.
- YÜCEL, Âdem ve Sema Yozgat (2018). "Türk Mitolojisindeki Kuş Sembollerinin Günümüz Logo Tasarımlarına Yansımaları", *Turkish Studies*, S. 18, s. 1477-1493.

Sözlü Kaynaklar:

- KK-1: Fatma ALKAN, Kadın, 1962, Amasya Merkez, Emekli, Üniversite, 24.04.2024.
- KK-2: Hüseyin MENÇ, Erkek, 1959, Amasya Merkez, Emekli, Üniversite, 30.03.2024.
- KK-3: Orhan KAYHAN, Erkek, 1941, Amasya Merkez, Avukat, Üniversite, 20.04.2024.

Çalışmanın yazarı/yazarları "COPE-Dergi Editörleri İçin Davranış Kuralları ve En İyi Uygulama İlkeleri" çerçevesinde aşağıdaki hususları beyan etmiş(ler)dir:

Etik Kurul Belgesi: Bu çalışma için etik kurul belgesi gerekmektedir. Bu çalışma için etik kurul belgesi alınmıştır. Karabük Üniversitesi Sosyal ve Beşerî Bilimler Alanı Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Kurulu tarafından 26.01.2024 tarihinde 2024/02 toplantısında 39 nolu Karar ile etik onay izni alınmıştır.

Finansman: Bu çalışma için herhangi bir kurum ve kuruluştan destek alınmamıştır.

Destek ve Teşekkür: Çalışmanın araştırılması ve yazımı esnasında destek veya fikirlerine başvuru olan herhangi bir kişi bulunmamaktadır.

Çıkar Çatışması Beyanı: Bu makalenin araştırması, yazarlığı veya yayınlanmasıyla ilgili olarak yazarın potansiyel bir çıkar çatışması yoktur.

Yazarın Notu: ---

Katkı Oranı Beyanı: Bu makalenin tüm bölümleri tek bir yazar tarafından hazırlanmıştır.

Lisans: Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmalarını Creative Commons Atıf-Gayriticari 4.0 Uluslararası Lisansı (CC BY-NC 4.0) altında açık erişim olarak yayımlanmaktadır.

The author / authors of the study declared the following points within the framework of the "COPE-Code of Conduct and Best Practices Guidelines for Journal Editors":

Ethics Committee Approval: Ethics committee approval was required for this study and was obtained accordingly. Ethical approval was granted by the Karabük University Scientific Research and Publication Ethics Committee for the Social Sciences and Humanities at its 2024/02 meeting held on January 26, 2024, under Decision No. 39.

Funding: No support was received from any institution or organization for this study.

Support and Acknowledgments: There is no person whose support or ideas are consulted during the research and writing of the study.

Declaration of Conflicting Interests: The author has no potential conflict of interest regarding research, authorship or publication of this article.

Author's Note: ---

Author Contributions: All sections of this article have been prepared by a single author.

Licence: Authors own the copyright of their work published in the journal and their work is published as open access under the CC BY-NC 4.0 license.